

Neoliberalizam u obrazovanju: privatizacija sveučilišta i bolonjski sustav obrazovanja (kritički pristup)

Copić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:937957>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-03**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju

Preddiplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Ana Copic

**Neoliberalizam u obrazovanju: privatizacija
sveučilišta i bolonjski sustav obrazovanja (kritički
pristup)**

Završni rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru
Odjel za sociologiju
Preddiplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Neoliberalizam u obrazovanju: privatizacija sveučilišta i bolonjski sustav obrazovanja (kritički pristup)

Završni rad

Student/ica:
Ana Copic

Mentor/ica:
mr. sc. Ratko Čorić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ana Copic**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Neoliberalizam u obrazovanju: privatizacija sveučilišta i bolonjski sustav obrazovanja (kritički pristup)** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 16. rujna 2020.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Što je neoliberalizam?.....	2
3. Neoliberalizam u obrazovanju	5
4. Privatizacija sveučilišta.....	8
5. Bolonjski sustav obrazovanja	12
6. Zaključak.....	15
7. Literatura.....	17

Neoliberalizam u obrazovanju: privatizacija sveučilišta i bolonjski sustav obrazovanja (kritički pristup)

Sažetak

Ovaj završni rad prikazuje značenje neoliberalizma kao ideologije te njegovu manifestaciju u obrazovnom sustavu. Neoliberalizam predstavlja teoriju političko- ekonomskih praksi koja tvrdi da će ljudska dobrobit najviše napredovati ako se individualnim poduzetničkim slobodama i sposobnostima dopusti da se razbuktaju unutar institucionalnog okvira čvrstih imovinskih prava, slobodnog tržišta i slobodne trgovine. Prema teoriji neoliberalizma, državne intervencije u tržišta treba svesti na minimum jer država ne posjeduje dovoljno informacija da bi opravdano uvela u pitanje tržišne signale. Privatizacija, povlačenje države iz mnogih područja socijalne skrbi te deregulacija postaju više nego uobičajene pojave. Stoga, zagovornici neoliberalnog pokreta danas drže pozicije koje i u obrazovanju imaju nezanemariv utjecaj. U obrazovnom sustavu, neoliberalizam se manifestira kroz privatizaciju, brze promjene unutar sustava, plaćanje školarina, usklađivanje sveučilišnog obrazovanja prema zahtjevima tržišta, razvoju vještina te sve većem zanemarivanju društvenih i humanističkih znanosti. Stoga, tržište sve više regulira obrazovanje ljudi prema trenutnim potrebama, a pristup visokom školstvu postaje sve skuplji i dolazi do raslojavanja ljudi prema statusu. Sve više su potrebni mladi, fleksibilni ljudi koji se lako prilagode tržištu koje se brzo mijenja. Brojni teoretičari iz područja društvenih i humanističkih znanosti su reagirali na takvo prestrukturiranje obrazovanja te se uputili u oštre kritike neoliberalizmu. U radu će se predstaviti neki od najpoznatijih teoretičara te njihovi stavovi prema neoliberalnom zaokretu u obrazovanju.

Ključne riječi: neoliberalizam, neoliberalizam u obrazovanju, privatizacija sveučilišta, bolonjski sustav obrazovanja

Abstract

Neoliberalism in education: university privatization and the Bologna system of education (critical approach)

This final paper presents the meaning of neoliberalism as an ideology and its manifestation in the education system. Neoliberalism is a theory of political and economic practices that argues that human well-being will thrive the most if individual entrepreneurial freedoms and abilities are allowed to flare up within the institutional framework of solid property rights, the free market, and free trade. According to the theory of neoliberalism, state interventions in markets should be minimized because the state does not have enough information to justifiably question market signals. Privatization, the withdrawal of the state from many areas of social welfare, and deregulation are becoming more common than usual. Therefore, the proponents of the neoliberal movement today hold positions that have a significant impact in education as well. In the education system, neoliberalism is manifested through privatization, rapid changes within the system, payment of tuition fees, harmonization of university education according to market demands, skills development and the growing neglect of the social sciences and humanities. Therefore, the market is increasingly regulating the education of people according to current needs, and access to higher education is becoming more expensive and there is a stratification of people according to status. There is a growing need for young, flexible people who can easily adapt to a rapidly changing market. Numerous theorists in the social sciences and humanities have reacted to such a restructuring of education and have sharply criticized neoliberalism. The paper will present some of the most famous theorists and their attitudes towards the neoliberal turn in education.

Keywords: neoliberalism, neoliberalism in education, university privatization, bologna education system

1. Uvod

U životu čovjeka obrazovanje ima ključnu ulogu. Moderno društvo je izloženo promjenama, a te promjene reflektiraju se i na školski sustav. Promjene su brze u globaliziranom društvu, a škola se iscrpljuje u pokušaju da odgovori na te promjene. Stoga, obrazovanje se udaljava od svoje prvobitne funkcije. Nekadašnji prosvjetiteljski ideal obrazovanja, koji se temelji na posredovanju kulture, zamjenjuje organizacija obrazovanja prema zahtjevima tržišta. Riječ je o pojavi neoliberalizma u obrazovanju koje Henry Giroux (2009) naziva najopasnijom ideologijom današnjice. Danas svjedočimo o padu moći sveučilišta u javnoj sferi te izvrgavanju njegove funkcije prema zahtjevima tržišta.

Tema ovog završnog rada je neoliberalizam u obrazovanju. Fokus ovog rada je na kritičkom pristupu kojim se prikazuje privatizacija sveučilišta te bolonjski sustav obrazovanja. Relevantnost ove teme proizlazi iz sve veće tendencije uplitanja korporacija u obrazovni sustav te udaljavanju obrazovne politike i koncepta samog obrazovanja od izvornih ideala. Rad je strukturiran na sljedeći način. Na samom početku, da bi razumjeli neoliberalizam u obrazovanju, potrebno je definirati što je neoliberalizam. Riječ je o zaokretu prema sve većoj privatizaciji, smanjenju državne intervencije koja od sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća zahvaća sve sfere društvenog života, pa tako i obrazovanje. Sve se više naglašava da se škola treba okrenuti tržištu te prilagoditi suvremenom svijetu, a po završetku školovanja važno je znati “prodati se”. Stoga, funkcija škole je stvaranje građana koji se mogu iskoristiti kao oruđa za poduzeća (Redeker, 2009). Kroz središnji dio rada prikazat će se privatizacija sveučilišta. Škole sve više služe kao uredi za korporacije, a studenti se žure u stjecanju diplome kako bi se što prije plasirali na tržište. Obrazovanje se podvrgava ekonomiji, a sve po kriteriju isplativosti. Neposredno prije zaključka, prikazat će se bolonjski sustav obrazovanja, a riječ je o zamisli stvaranja jedinstvenog europskog visokog školstva. Međutim, “prednosti” bolonjskog sustava koristi tek mali dio populacije studenata, pa se dovodi u pitanje smisao takvog prestrukturiranja obrazovanja. Izazovi te ubrzane promjene kojima se škola ne uspijeva prilagoditi dovode do toga da brod tone, a školu ništa neće spriječiti da potone ako ne pokušamo što prije popraviti situaciju (Diamant, 2009). Stoga, cilj ovoga rada je prikazati promjene koje dolaze s pojavom neoliberalizma u obrazovanju, prestrukturiranje obrazovnog sustava prema zahtjevima tržišta te negativne posljedice tih promjena kojima se društvo sve više pokorava i prihvaća kao

činjenice koje se ne mogu promijeniti, a upravo to svjedoči o bijedi obrazovanog sustava u kojem se sada nalazimo.

2. Što je neoliberalizam?

Iako je tema ovog završnog rada neoliberalizam u obrazovanju, za razumijevanje promjena u obrazovanju koje donosi neoliberalizam, prethodno je potrebno definirati što jest neoliberalizam te kada se javlja. Neoliberalizam prije svega predstavlja teoriju političko-ekonomskih praksi koja tvrdi da će ljudska dobrobit najviše napredovati ako se individualnim poduzetničkim slobodama i sposobnostima dopusti da se razbuktaju unutar institucionalnog okvira čvrstih imovinskih prava, slobodnog tržišta i slobodne trgovine (Harvey, 2013: 8). Prema teoriji neoliberalizma, državne intervencije u tržišta treba svesti na minimum jer država nikada ne može posjedovati dovoljno informacija da bi opravdano dovela u pitanje tržišne signale (Harvey, 2013).

Zaokret prema neoliberalizmu posvuda vlada od sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća nadalje, u političko-ekonomskim praksama i teoriji (Harvey, 2013). Više nego uobičajene pojave postaju privatizacija, deregulacija te povlačenje države iz mnogih područja socijalne skrbi. Prema neoliberalnom pristupu, svatko je odgovoran za vlastito ekonomsko stanje jer uspjeh radnika ovisi o njihovoj sposobnosti trgovanja vlastitim znanjima, vještinama i poduzetničkim duhom na globalnom tržištu (Harvey, 2013). Pored individualne odgovornosti i samostalnosti, neoliberalizam naglašava izbor, slobodu i individualizam (Kanić, 2017). Također, zagovornici neoliberalnog puta danas zauzimaju pozicije koje u obrazovanju imaju nezanemariv utjecaj (na čemu je fokus ovog rada), u upravnim odborima, financijskim institucijama te medijima i ključnim državnim institucijama. Neoliberalizam ima dalekosežne učinke na načine mišljenja, do mjere da postaje dijelom zdravorazumskih oblika kroz koje mnogi od nas žive, interpretiraju i poimaju svijet. Težnja neoliberalizma je u tome da sveukupno ljudsko djelovanje privede u oblast tržišta jer neoliberalizam drži da će društveni probitak biti maksimaliziran ako se maksimaliziraju dometi u učestalost tržišnih transakcija (Harvey, 2013).

Na pojavu i širenje utjecaja neoliberalne ideologije utjecaja je imala i globalizacija. Ulrich Beck, u kontekstu globalizacije, definira i neoliberalizam. Beck (2003) kroz analizu globalizacije i njenih posljedica razlikuje pojmove globalizam, globalitet i globalizacije kao višedimenzionalnog procesa. Globalizam poistovjećuje s neoliberalnom ideologijom vladavine svjetskog društva, a označava shvaćanje da svjetsko tržište izgurava političko djelovanje u korist vladavine svjetskog tržišta, ideologije neoliberalizma (Beck, 2003). Globalitet podrazumijeva da živimo u jednom globalnom svijetu, u kojem ne postoje nacionalne granice. Nijedna skupina, nijedna zemlja se ne može zatvoriti pred drugom, a time se različite kulturne, ekonomske i političke forme sudaraju jedna s drugom (Beck, 2003). Konačno, globalizacija je proces u kojem transnacionalni akteri, njihove prilike za moć te identitet i mreže podrivaju nacionalne države. Dolazi do oslobađanja od nacionalnih granica i cijeli svijet postaje mjesto u kojem glavnu ulogu igra slobodno tržište (Beck, 2003). Isto tako, globalizacija podrazumijeva svjetsko društvo bez svjetske države i bez svjetske vlade, tj. ne-svjetsku državu te osporavanje granica u svakodnevnom djelovanju u različitim dimenzijama gospodarstva, tehnike, informacija, ekologije (Beck, 2003). Međutim, važno je napomenuti da globalizacija nije nova pojava, već je poprimila različite forme tijekom povijesti, a njen suvremeni oblik se razlikuje od prijašnjih po svom doseg i brzini utjecaja na sve sfere života. Postoje mnoge definicije globalizacije, a ona koja dominira posljednjih pedesetak godina je vezivanje procesa globalizacije uz liberalizaciju, ekonomsku integraciju te snažni porast međunarodne trgovine, stvaranje globalne ekonomije i stvaranje globalnog financijskog tržišta (Pauković, 2006). Na različite načine nameće svijetu svoj utjecaj te obećava da će svi koji prihvate pravila svjetskog tržišta uživati u blagostanju. Također, prikazuje se i kao doktrina koja zastupa globalne vrijednosti, a ne samo interese kapitala i privatnog vlasništva (Pauković, 2006).

Utemeljitelji neoliberalne misli su fundamentalnim, centralnim vrijednostima civilizacije proglasili političke ideale ljudskog dostojanstva i individualnih sloboda, a držali su da te vrijednosti ugrožavaju diktatura, komunizam, fašizam te svaki oblik državne intervencije koja slobodu individualnog izbora zamjenjuje kolektivnim odlučivanjem. Slobode koje odražava neoliberalna država utjelovljuju interese poduzeća, privatnih vlasnika, multinacionalnih korporacija i financijskog kapitala. Najjednostavnije rečeno, neoliberalizacija je značila financijalizaciju svega, a to je povećalo moć financijskog sektora nad svim ostalim područjima ekonomije, državnim aparatom te se dogodilo nedvojbeno premještanje moći iz sfere proizvodnje prema svijetu financija (Harvey, 2013).

Dva imena osobito važna za konsolidaciju neoliberalizma kao nove ekonomske ortodoksije su Margaret Thatcher u velikoj Britaniji te Ronald Reagan u SAD- u. Postupci koje su provodili bili su vrlo slični, a uključivali su sukob s moći sindikata, napad na sve oblike socijalne solidarnosti koji su stajali na putu kompetitivnoj fleksibilnosti, privatizaciju poduzeća u javnom vlasništvu, stvaranje poduzetničke klime te poticanje poduzetničke inicijative. Thatcher je u svojoj glasovitoj izjavi ustvrdila da društvo ne postoji, već samo muškarci i žene kao pojedinci. Stoga, sve oblike socijalne solidarnosti je trebalo rastočiti u koristi privatnog vlasništva i individualizma (Harvey, 2013).

Neoliberalna država se razlikuje u teoriji i u praksi. Prema teoriji, neoliberalna država bi trebala favorizirati snažna individualna vlasnička prava, slobodnu trgovinu te vladavinu zakona. Stoga, fundamentalnim dobrom se smatra sloboda poduzeća i korporacija da djeluju unutar institucionalnog okvira slobodnog tržišta i slobodne trgovine. Privatno poduzetništvo i poduzetničke inicijative se smatraju ključnim za stvaranje bogatstva, pa bi kontinuirani rast produktivnosti trebao osigurati veći standard za svakoga. Neoliberalna teorija drži da će ukidanju siromaštva najbolje pridonijeti slobodno tržište i slobodna trgovina. Neoliberali su posebno uporni u zahtjevima za privatizacijom državne imovine, a dodjeljivanje privatnih vlasničkih prava smatraju najboljim načinom zaštite protiv takozvane „tragedije zajedničkih dobara“. U kombinaciji sa konkurencijom, prema neoliberalima, deregulacija i privatizacija eliminiraju birokratske zapreke, povećavaju produktivnost i efikasnost te reduciraju troškove. Također, neoliberalni teoretičari su duboko sumnjičavi spram demokracije, vladavinu utemeljenu na zakonu većine vide kao potencijalnu opasnost individualnim i ustavnim slobodama. U pravilu, neoliberali preferiraju vladavinu elite i stručnjaka te preferiraju izoliranje ključnih institucija poput centralnih banaka od demokratskih pritisaka (Harvey, 2013).

S druge strane, kontradiktornosti neoliberalne države, koje su vidljive u praksi, upućuju na to da je riječ o nestabilnoj formaciji. U neoliberalnoj državi, slobodna konkurencija je najvažnije pravo svake individue. Međutim, neoliberalna država nije riješila pitanje monopolističke moći te dolazi do toga da jedna korporacija ima moć, dok konkurencija ne postoji. Nadalje, nametanje kratkoročne ugovorne logike po okoliš ima katastrofalne posljedice. U pogledu okoliša, politika neoliberalne države je vremenski nestabilna te geografski nejednaka. Međutim, bilanca ekoloških posljedica neoliberalizacije je gotovo sigurno negativna. Počevši od 1970., kontroverzni pokušaji stvaranja države blagostanja, koji uključuju troškove degradacije okoliša, upućuju na ubrzanje negativnog trenda. Doba neoliberalizma

je doba najbržeg masovnog izumiranja i gubitka bioraznolikosti. Stoga, neoliberalizacija ima prilično tmuran dosje kada je riječ o eksploataciji prirodnih resursa. Treća kontradiktornost se odnosi na primjenu sile državnog aparata kojim neoliberalno uređenje pokazuje svoj autoritarizam, svoju antidemokratsku narav. Posljednja kontradiktornost je prevelika individualizacija koja dovodi do prekida društvene solidarnosti te vodi raspadu društvenog poretka. Posljedica navedenih kontradiktornosti je komodifikacija koja pretpostavlja postojanje vlasničkih prava nad procesima, društvenim odnosima i stvarima te pretpostavlja da je moguće staviti nad njih cjelinu i trgovati njima sukladno zakonski definiranim ugovornim pravilima. Nedvojbeno, neoliberalizacija je pomaknula granice komodifikacije i znatno proširila teren na kojem vrijede ugovorni odnosi, a tipično neoliberalizaciji je da slavi kratkoročne ugovorne odnose (Harvey, 2013). Nakon kratkog prikaza nastanka neoliberalizma i objašnjenja samog pojma, u nastavku rada prikazat će se pojava neoliberalizma u obrazovanju te njegove posljedice unutar samog sustava.

3. Neoliberalizam u obrazovanju

Obrazovanje je utkano u postojeće socio-ekonomske odnose. Jasno je da koncept znanja, koji je nastao u okviru prosvjetiteljstva trpi značajne promjene uvjetovane socio-ekonomskim i tehnološkim promjenama (Lošonc, Ivanišević, Novaković, 2015). Obrazovanje se udaljava od nekadašnje uloge u čijem je središtu bila kultura te se sve više približava administrativnoj funkciji. Privatizacija je, kao jedna od najznačajnijih reformi neoliberalizma, zahvatila i obrazovanje. Međutim, osim privatizacije obrazovanja ono se počelo i naplaćivati, a time dolazi do selekcije studenata prema mogućnosti financiranja studija, pa tako uopće i pristupu visokom obrazovanju. U svrhu objašnjenja neoliberalizma u obrazovanju, u nastavku rada prikazat će se kritike upućene neoliberalnoj ideologiji od strane nekih od najpoznatijih društvenih i humanističkih teoretičara.

Ingrid Lohmann (2009) ističe da se neće dogoditi ravnoteža između tržišta i države kakvu je želio i očekivao neoliberalizam. Smanjeni državni izdaci za obrazovni sektor te zaoštavanje socijalne nejednakosti u pristupu znanju efekti su neoliberalističkog prestrukturiranja obrazovanja koji su svugdje vidljivi. Prema Lohmann (2009) nalazimo se na

početku novog ropstva koje je obilježeno transformacijom obrazovnog procesa u kojem se sa znanjem postupa kao s robom koja se skriva pod eufemizmom „društvo znanja“. Moderna nestaje, a tako s njom i funkcija obrazovnog sustava kao konstruiranje građanstva i njegove nacionalne države. Također, i Konrad Paul Liessmann (2009) naglašava da je paradoks današnjice okarakteriziran time da znanje, što se više evocira njegova vrijednost, brže gubi na vrijednosti. Danas, neobrazovanost ne označava odsutnost znanja već ophođenje sa znanjem onkraj svake ideje o obrazovanju. Obrazovanje može biti sve, ali već odavno obrazovanje nije ništa (Liessmann, 2009).

Bill Readings (2016) u svojoj knjizi *Sveučilište u ruševinama* upozorava da se moramo suočiti sa činjenicom da Sveučilište, unatoč tome što i dalje postoji, više ne možemo poimati samo u pogledu njegova odnosa prema kulturi, jer kad jednom transnacionalni kapitalizam nagrizi značenje kulture i kad se pokaže da institucionalni sustav može funkcionirati bez odnosa prema kulturi, uloga obrazovanje se ne može razumjeti u pogledu kulture. Promjenu uloge Sveučilišta određuje pad nacionalne kulturne misije koja mu je davala razlog za postojanje. Sveučilište postaje drugom vrstom institucije koja više nije povezana sa sudbinom nacionalne države preko uloge zaštitnika, proizvođača i širitelja ideje o nacionalnoj kulturi. Pad kulture kao nacionalne ideologije i pad nacionalne države mijenja tradicionalnu ulogu Sveučilišta (Readings, 2016). Također, i Robert Redeker (2009) naglašava je kultura izgubila veliki dio svog legitimiteta zbog carevanja i prevlasti gospodarstva, a to ima pogubne posljedice i po školske programe koji se sve više prilagođavaju takvom razvoju.

Tri funkcije suvremenog Sveučilišta još uvijek su poučavanje, istraživanje i administracija. Administracija se najbrže širi u pogledu dodjele sredstava, a njeno širenje simptom je raspada jedinstva istraživanja i poučavanja. Postepeno, Sveučilište se povlači u profesionalizaciju. Profesionalizacija ugrađuje poučavanje i istraživanja kao vidove zatvorenog sustava prema kojem je poučavanje administriranje studenata koje provode profesori, a istraživanje je administriranje profesora koje provode njihove kolege (Readings, 2016). Također, i Henry Giroux (2009) ističe da demokratske vrijednosti otvaraju put trgovačkim, a intelektualne ambicije se svode na oruđe poduzetničkog interesa.

Readings (2016) navodi da više nije jasno koje je mjesto Sveučilišta u društvu ni kakva je priroda društva. Trenutna kriza Sveučilišta na Zapadu proizlazi iz temeljne promjene njegove društvene uloge, koja upućuje na to da tradicionalnim humanističkim disciplinama više nije

zajamčena središnja uloga u životu Sveučilišta. Danas, više nitko od nas sebe ne može smatrati središnjim subjektom narativa o sveučilišnom obrazovanju. U središte dijagrama u kojemu je nekoć bila kultura sada dolazi izvrsnost, kao ključna riječ Sveučilišta. Da bi Sveučilište shvatili kao suvremenu instituciju potrebno je promisliti što izvrsnost zapravo predstavlja. Pojam izvrsnosti se razvija unutar Sveučilišta kao ideja oko koje ono gradi svoje temelje i putem koje postaje razumljiva vanjskom svijetu. Od trenutka kada izvrsnost postaje interna jedina vrijednost, pitanje Sveučilišta je tek pitanje razmjene vrijednosti za novac, pitanje koje se upućuje studentu kao potrošaču, a ne kao nekome tko želi misliti (Readings, 2016).

Društvenu misiju modernog Sveučilišta uspješno je dokinuo pad nacionalne države kao glavne instance samostvaranja kapitalizma. U postmodernom Sveučilištu podučavanje poprima čistu administrativnu funkciju, i to u trostrukom obliku. Taj trostruki oblik administrativne funkcije Sveučilišta se ogleda u administraciji koju nastavnici provode nad studentima, poučavanju administrativne ili upravljačke klase te administraciji kao pružanju znanja (funkcionalno programiranje studenata). Također, i udžbenik na Sveučilištu izvrsnosti poprima novi oblik, kraći je i traži manje od studenta, a poučavanje administrira studente i osposobljava ih za rukovanje informacijama (Readings, 2016). Stoga, došlo je do velikog napretka u razumijevanju, ali je, kako se čini, napredak u nerazumijevanju još veći kako kaže Edgar Morin (2002).

Važno je spomenuti i kritiku neoliberalizmu koju upućuje Robert Redeker. Redeker (2009) navodi da u krizi nastave, obrazovanja i školstva dolazi do toga da ne znamo što je obrazovanje zato što više ne znamo što je čovjek i ljudski život. Kada se smisao života svede na imperativ uspješnosti, a kada društvo s „uspješnog života“ prijeđe na „uspjeh u životu“ dolazi do krize života. U prošlosti su se pojavljivale brojne krize, ali nikada se nije pojavila ovakva kriza ljudskog života. Sve više se naglašava da se škola mora prilagoditi suvremenom svijetu, tržištu, poduzeću, a oni koji završavaju studij moraju znati „prodati se“, čime se škola lišava svoje svrhe. Kada škola za svrhu uzima prilagodbu profesiji i proizvodnji ona gubi svoju svrhu. Svrha škole nije u profesiji te time izdaje samu sebe (Redeker, 2009).

Funkcija škole se svodi na stvaranje ljudi koje gospodarstvo može iskoristiti kao oruđa za poduzeća. Richard Munch (2009) spominje novi obrazovni model kojeg obilježava zamjena odnosa učitelj-učenik sa odnosom ponuđač-mušterija. Učenik predstavlja mušteriju koja očekuje uslugu ponuđača (učitelja). Postepeno, dolazi do toga da učenici postaju lovci na brojke

te mašine za učenje, a učitelji su dresirani za podučavanje standardiziranih ispitnih zadataka. Klasične oblike posredovanja obrazovanja i stručnog znanja mijenja tehnicističko posredovanje temeljnih vještina i malih paketa znanja koji nisu orijentirani prema dugotrajnom obrazovnom uspjehu već kratkotrajnim ispitnim uspjesima (Munch, 2009).

4. Privatizacija sveučilišta

Readings (2016) tvrdi da se Sveučilište razvija prema statusu transnacionalne korporacije. Danas, Sveučilište kao institucija gubi potrebu za iznošenjem transcendentalnih tvrdnji o svojoj funkciji, više mu nije potreban narativ o kulturi kako bi funkcioniralo (Readings, 2016). Potaknuta neoliberalnim reformama, sveučilišta se sve više pretvaraju u korporacije koje moraju misliti na profit, konkurenciju i zauzimanje monopolističkih pozicija. Nekadašnja „socijalna država“, koja je pridonosila tome da najširi slojevi imaju pristup obrazovanju, povlači se pred principom tržišta koji postaje presudan u funkcioniranju sveučilišta (Horvat, Štiks, 2010). Sveučilište više nije glavni ideološki ogranak nacionalne države, već autonomna birokratska korporacija. Razlog tomu je promijenjena funkcija Sveučilišta, koje danas parazitira resursima, kao što tržište dionica parazitira industrijskom proizvodnjom. Giroux (2009) također ističe da škole služe kao osobni uredi za korporacije, a studenti se žure u stjecanju svojih akademskih zvanja kako bi dobili profesionalne preporuke koje im osiguravaju zalihu potrebnu da se prodaju najboljem ponuđaču.

Ljudske obrazovne inicijative se svode na učenje uz poslovne interese. Sada, studenti se smatraju i kupcima i potrošačima, a ciljevi visokog obrazovanja se sve više uobličuju u jezik dugovanja i potraživanja. Kada su sveučilišta postala ovisna o novcu, korporacije su bile više nego voljne osigurati potrebna sredstva, ali sa iskrivljenim uvjetima. Postepeno, korporacije sve više diktiraju istraživanja koja financiraju (Giroux, 2009). Stoga, Sveučilište izvrsnosti danas treba promatrati kao birokratski sustav čija su unutarnja pravila usmjerena na vlastite interese. Sveučilište izvrsnosti služi samo sebi, još jednoj korporaciji u svijetu transnacionalne razmjene kapitala (Readings, 2016). Readings (2016) ističe da moderno Sveučilište trebamo prihvatiti kao instituciju u ruševinama, pri čemu ruševina ne označava nostalgiju za

izgubljenom cjelovitošću već činjenicu da Sveučilište više ne obitava u neprekidnoj povijesti napretka.

Jedan od ciljeva neoliberalizma je potkopavanje javnog obrazovanja putem različitih postupaka privatizacije i komercijalizacije, a nakon takve neoliberalne transformacije javne znanstvene i obrazovne ustanove više neće postojati te će pristup znanju biti kontroliran od transnacionalnih zaklada (Lohmann, 2009). Smanjeni državni izdaci za obrazovni sektor te zaoštavanje socijalne nejednakosti u pristupu znanju, efekti su neoliberalističkog prestrukturiranja obrazovanja koji su svugdje vidljivi, a gotovo svugdje se pojavljuje isti model koji označava prodor neoliberalne filozofije. Radi se o prodoru privatnih gospodarskih načela upravljanja u javnom sektoru, gospodarskoj preinaci znanstvenih i obrazovnih institucija kako bi djelovale poput kapitalističkih gospodarskih ustanova te krenule u međusobnu konkurenciju. Upravo obrazovanjem kao novom koncepcijom društvenog odnosa sa znanjem, svi građani bi trebali biti u mogućnosti kontrolirati ekonomske uvjete putem građanskih demokratskih institucija koje sami konstruiraju (Lohmann, 2009). Kao primjer, Lohmann (2009) navodi obrazovne vaučere i school choice koji su danas širom svijeta najvažniji instrument neoliberalnog prestrukturiranja školstva.

Srećko Horvat i Igor Štiks (2010) navode da se neoliberalna reforma visokog obrazovanja nastoji prezentirati kao „racionalan“ sustav koji pridonosi većem prenošenju znanja ideologemima poput „pokretljivosti“, što je karakteristika nomadskog karaktera kapitala te „izvrsnosti“, što je matematička metoda mjerenja ekonomske isplativosti pojedinca. Plaćanje visokog obrazovanja predstavlja se kao nužno i neizbježno, nepromjenjiva i prirodna činjenica. Dokaz početka privatizacije sveučilišta su ulazak reklamnih plakata i korporacija u prostore fakulteta. Na taj način, javni (fakultetski) prostor postaje podložan korporativnim interesima, a prodaja javnog prostora te visoke školarine se opravdavaju „opremljenošću“ institucije (Horvat, Štiks, 2010).

Opasnost neoliberalne reforme obrazovanja je u privatizaciji društvenih odnosa te se znanju sve više pripisuje tržišna vrijednost. Naime, nalazimo se u situaciji kada se inzistira isključivo na uparabnoj vrijednosti znanja te brzini kojom se može preoblikovati u „kapital“ (Horvat, Štiks, 2010). Također, inzistiranje na „izvrsnosti“ i „kreditiranju“ vodi tome da znanje, kao roba koja se kupuje sa svrhom, onome koji je kupi bude sredstvo u pronalasku karijere (Horvat, Štiks, 2010). Specijalizacija obrazovanja, kao i njegovo skraćivanje, za svrhu imaju

što brže prebacivanje pojedinaca na tržište rada (Horvat, Štikš, 2010). Znanje postaje roba (Horvat, Štikš, 2010: 70).

Najveća politička pobjeda neoliberalizma je na snažnoj ideologiji i percipiranju neoliberalnih politika kao neideoloških. Privatizacija obrazovanja predstavlja samo jedan korak u „lošoj beskonačnosti“ privatizacije svega i svačega (Horvat, Štikš, 2010). Obrazovanje se potpuno podvrgava ekonomiji umjesto da bude kulturno dobro te dolazi do toga da ono što se zvalo „znanje“ danas predstavlja „ljudski kapital“ koji se podvrgava stalnoj promjeni, mijenjanju i standardizaciji, a sve to po kriteriju isplativosti. Sveučilište danas ponudu usklađuje sa potražnjom time što se drži standarda profita. U središte obrazovnog procesa, umjesto znanja, sada dolaze postupno kvantitativne metode, a cilj obrazovanja više nije spoznaja već svrsishodnost i mjerljivost stečenog znanja. Trendovi u obrazovanju su obilježeni time da država sve manje ulaže u obrazovanje, fakulteti se sve više usmjeravaju prema tržištu, a za sve je glavni razlog i opravdanje kriza. Fakulteti nastoje maksimizirati broj upisanih studenata i tako što uspješnije poslovanje, bez obzira na neizvjesnost zaposlenja u budućnosti. Stoga, svjedočimo postepenoj komercijalizaciji visokog obrazovanja te sve većoj privatizaciji (studiranju iz vlastitog džepa) koja uključuje sve veći broj studenata, a to omasovljenje dovodi do stvaranja rezervne radne snage umjesto „društva znanja“ (Horvat, Štikš, 2010).

Iako je u svojim začetcima sveučilište shvaćeno kao svrha po sebi, a ne sredstvo, danas se percipira kao sredstvo koje će nam pomoći na plasmanu „tržišta rada“, a znanje se definira kao „roba“ koju kupujemo na jednom tržištu, a prodajemo na drugom. Prema kapitalističkom duhu je normalno da se znanje naplaćuje ukoliko u daljnjoj budućnosti putem njega možemo i zaraditi te onda nije riječ o plaćanju već ulaganju, poput onog na burzi. Ukoliko je plaćanje školovanja ulaganje, onda je „normalno“ da znanje koje ćemo poslije naplaćivati nećemo stjecati na račun države jer je to kao da nam netko pokloni vrijedan žeton u kasinu (Horvat, Štikš, 2010).

Također, i granice između javnih vrijednosti i komercijalnih interesa postaju zamućene. Korporacije rutinski cenzuriraju rezultate istraživanja koja se ne podudaraju s njihovim komercijalnim interesima, a to se događa kada akademska istraživanja postaju upitna. Novo korporativno sveučilište nije zainteresirano za ideje, oblike učenja i načine istraživanja koja nemaju nikakvu tržišnu vrijednost. Postepeno, škola se sve više odvraća od zapošljavanja znanstvenika za popunjavanje upravljačkih položaja te se oslanja na poslovne čelnike koji mogu

preuzeti ulogu rezača budžeta. Partnerstva visokoobrazovnih institucija s korporacijama također instrumentaliziraju obrazovne programe i sužuju znanje koje se treba proširiti na šira društvena pitanja. Istraživanja vođena kontroliranjem profita podrivaju ulogu sveučilišta kao javne sfere predane najozbiljnijim društvenim problemima s kojima se suočava društvo (Giroux, 2009).

U korporativnom modelu obrazovanja, znanje je povlašteno kao ulaganje u ekonomiju, a korporativnom diskursu o školovanju nedostaje analiza utjecaja moći na oblikovanje znanja. Sada mnogi voditelji sveučilišta imaju naslove poslovnih direktora, a akademski programi u svrhu smanjenja troškova su učinjeni učinkovitijim. Spoj visokog obrazovanja, korporativne kulture i novih tehnologija sveučilištima nudi i mogućnost smanjenja troškova održavanja, pa čak i eliminiranja čitavih zgrada, kao knjižnica i predavaonica. Slabljenjem kvalificiranih profesora doći će do porasta korištenja honorarnog dijela profesorskog zbora. Doći će do neizbježnog podizanja standarda za primanje novih kandidata na sveučilišta zbog povećanja globalizacijskih i korporacijskih udruženja, razvoja tehnologije te širenja troška učinkovitih praksi (Giroux, 2009).

Readings (2016) simbol konzumerizma današnjeg Sveučilišta naziva studentskom apatijom koju karakterizira strahovito nezadovoljstvo institucijom i suvremenim ugovorom Sveučilišta i nacionalne države. Danas, studenti se sve više osjećaju da su „parkirani“ na Sveučilištu gdje skupljaju bodove, slušaju kolegije te čekaju diplomu, a da se Sveučilištu emotivno niti ne približe. To dovodi do toga da se studenti upuštaju u samokreditaciju, pripremaju se za tržište rada pa su zbog toga interdisciplinarni „predstručni“ studiji sve popularniji. Readings (2016) ističe da je važno shvatiti Sveučilište kao urušenu instituciju, a ruševine su kulturne institucije ondje gdje smo mi, a mi moramo prekoračiti put kroz njih. Ruševine Sveučilišta trebamo smatrati sedimentacijom povijesnih razlika koje nas podsjećaju da mišljenje samo sebi ne može biti prisutno, a prema Sveučilištu se trebamo ponašati onako kako se ponašamo prema institucijama (Readings, 2016).

Sveučilišta se predaju, katkad i prodaju, izlažu se opasnosti da budu kupljeni, okupirani, uzeti te spremni postati podružnicom tvrtki, a virtualizacija, koja delokalizira prostor komunikacije je jedna od mutacija koja utječe na sveučilišni rad danas (Derrida, 2009). Privatizacija sveučilišta je dovela do toga da globalno tržište određuje ono što je važno, čemu je potrebno poučavati, a od sveučilišta se očekuje da se bave znanjem koje ima uporabnu

vrijednost, znanjem koje može postići rezultate (Badley, 2009). Također, kako Munch (2009) upozorava, privatizacija sveučilišta dovodi do toga da u visokim školama dolazi do deprofesionalizacije djelatnosti učitelja i profesora te na taj način nestaje i kvaliteta tih profesija. Učitelji u školama i profesori na sveučilištima gube svoj autoritet i stari profesionalni identitet te ih se modelom uvježbavanja osposobljava za ispunjenje zadataka (Munch, 2009). Isto tako, važno je istaknuti da će izvrsnost koju utjelovljuje današnje Sveučilište postati problem jer se time odaje stav da ono nije poput korporacije, već da jest korporacija. Od trenutka kada izvrsnost postaje interna jedinica vrijednosti, pitanje Sveučilišta je tek pitanje razmjene vrijednosti za novac, pitanje koje se upućuje studentu kao potrošaču, a ne kao nekome tko želi misliti. Ideja o izvrsnosti djeluje u vidu povezivanja Sveučilišta u mrežu sličnu birokratskim institucijama (Readings, 2016).

5. Bolonjski sustav obrazovanja

Od ideje o stvaranju jedinstvenog europskog visokoškolskog prostora radi povećanja mobilnosti znanstvenika i studenata te povećanja usporedivosti, protekao je prelazak postsekundarnog obrazovnog sustava na trodijelni sustav djelomično usuglašen s angloameričkim modelom, a dogovoren je u Bologni 1999. godine (Liessmann, 2009). Stvaranje jedinstvenog europskog visokog školstva označava još jedan događaj u procesu rastajanja od europske ideje sveučilišta. Dovodi se u pitanje je li europsko usklađivanje studijskog ustroja, pri kojemu se ne vodi računa o raznovrsnim, specifičnim akademskim kulturama, jedini put uzajamnog priznanja studija i pospješivanja mobilnosti (Liessmann, 2009).

Unutar bolonjskog koncepta obrazovanja lokalne kulture moraju se podvrgnuti međunarodnoj usporedbi s obrazovnim kriterijima koji su opskrbljeni znanstvenim autoritetom. U konačnici obrazovanje ima obvezu posredovanja temeljnih kompetencija nužnih za uspjeh na otvorenom tržištu, a smisao i cilj novog obrazovnog kapitalizma je proizvodnja ljudskog kapitala koji treba donijeti dobit (Munch, 2009). Bolonjskim procesom se nastoji uskladiti čak četrdeset različitih sustava visokog obrazovanja u Europi, a ukoliko se obrazovni sustav uskladi postoje svi preduvjeti za još jači razvoj jedinstvenog tržišta na koje će pristizati „ljudski

kapital“. S obzirom da je zadatak uspostavljanje jedinstvenog europskog tržišta rada, stupanj obrazovanja ostvaren nakon svakog obrazovnog ciklusa treba odgovarati europskom tržištu rada odgovarajućom vrijednošću kvalifikacije (Horvat i Štiks, 2010).

Tijekom studija za stjecanje bakalaureata gotovo nema vremenske mogućnosti za semestar studiranja u inozemstvu, a programe mobilnosti unutar Europske Unije koristi samo deset posto studenata jednog studijskog godišta (Liessmann, 2009). Prema svemu tome mobilnost izlazi na vidjelo kao slab argument bolonjskog sustava. Značaj sveučilišta, kao mjesta kvalitetnog obrazovanja kojem su temeljni kriteriji u jedinstvu nastave i istraživačkog rada, se likvidira te se orijentira kratkim studijima koji će promijeniti sliku sveučilišta znatnije od svih drugih prethodnih reformi (Liessmann, 2009). Stoga, znanstveno-politički smisao akademskog prvostupnika jest skraćivanje vremena studiranja i porast razine akademski obrazovanih građana. Znanstvenost i refleksivnost odmaknut će se od kratkih studija koji na njih više neće moći polagati prava (Liessmann, 2009). S obzirom da bi trebali biti brzo svladani, sa smanjenim troškovima, bez traćenja vremena jasno je da će za studente koji ne teže ni za čim osim za zvanjem akademskog prvostupnika toliko slavljena internacionalizacija ostati samo prazno obećanje (Liessmann, 2009). Tek će program za magisterij, koji se nadovezuje na bakalaureat, ponuditi oblik znanstvenosti koji bi trebao biti temeljno obilježje samih sveučilišta. Doći će do toga da će u temeljnom studiju razina znanstvenosti opasti, stoga će se broj diploma povećati, a onima zainteresiranima za znanost i dobru naobrazbu studij će biti skuplji te će se produljiti (Liessmann, 2009).

Uvođenjem ECTS bodova vrijednost studija se mjeri prema prosječno utrošenom radnom vremenu. Dakle, ECTS bodovi ne određuju sadržaje ekvivalencije studija, već se poistovjećuju s vremenom utrošenog rada (Liessmann, 2009). Ravnanje studijskih mjesta prema kolegijima koji se pružaju u svrhu postizanja studijskog cilja je još jedna posljedica uvođenja ECTS bodova (Liessmann, 2009). U okviru Bolonjskog procesa dolazi i do „modularizacije“ studija koja se pokorava načelu kvantifikacije i objedinjavanja, a sve se to ravna prema modelu industrijske slagalice. Primjerice, čudesan studij „poslovne etike“ nastaje spajanjem temeljnih modula filozofije i poslovne ekonomije, a pitanje je koliko je takvim programom uz pomoć ekonomije etika spašena kao kolegij. Popisom kolegija modularanih studija vidljivo je da u središte dolaze bodovi uspjeha, a ne sama stvar znanosti. Tek nakon sveučilišta, ostvaruje se ideja jedinstva nastave i istraživačkog rada koja je trebala definirati sveučilište (Liessmann, 2009).

Student kada dođe na sveučilište pronalazi zbunjujuću raznolikost odsjeka i raznovrsnost kolegija, od kojih ih uska specijalizirana područja pripremaju za neizbježan poslijediplomski studij, a s izbornim kolegijima mogu „činiti što ih je volja“ uzimajući od svakog po malo. U problem dolaze studenti koji se nadaju da će na sveučilištu saznati kakvu karijeru žele imati. Iako sveučilišta nude mnoštvo kolegija, svaki od njih su zapravo različiti i nepovezani, a studenti ostaju zbunjeni (Bloom, 2009).

U posljednje vrijeme u prvi plan bolonjskog procesa progurale su se natjecateljske sposobnosti te su cjeloživotno učenje i usavršavanje ušli u katalog ciljeva Bolonjskog procesa (Munch, 2009). Cjeloživotno učenje je još uvijek premalo, a radi se o tome da se učitelji uče kako poučavati cjeloživotnom učenju. Na kraju, cjeloživotno učenje nas „prisiljava“ da budemo spremni za svaki posao. Stoga, prema konceptima moderne zaokruženo znanje ne postoji (Liessmann, 2009). U kontekstu svjetske kulture, tradicija je izgubila na legitimitetu. Postavlja se pitanje je li promijenjene ciljeve obrazovanja moguće postići kroz učenje, s obzirom da su ciljevi kratkoročni i promjenjivi, prikladniji no ispiti na kraju studija. Obrazovanje više nije vezano uz zanimanja, već je svugdje u prvom planu upotrebljiv ljudski kapital, a stvaranje jedinstvenog europskog visokoškolskog prostora stare oblike profesionalne izobrazbe čini zastarjelima. Promijenjena nastava, koja stavlja sve veće zahtjeve pred učenike i učitelje, dovodi i do povećanja stresa te narušavanja obiteljskog života. Školski psiholozi dokazuju da su učenici, obitelji i učitelji pred stresom kojem se gotovo nemoguće oduprijeti (Munch, 2009). Inicijativa za izvrsnošću i bolonja će dovesti do stratifikacijskog sveučilišnog sustava, a standardizirani bachelor-studij eliminira jaz između stvarnosti i zahtjeva koji je egzistirao, posebice među filozofskim i društvenim znanostima (Munch, 2009).

Znanje je, kroz promjene koje donosi bolonjski sustav, čini se postalo neprocjenjivim dobrom koje se skupo proizvodi, brižljivo čuva i požrtvovno njeguje (Liessmann, 2009). U pravilu, znanje se više uopće ne cijeni jer mu je pravo na spoznaju oduzeto, što je u suprotnosti stalnom naglašavanju vrijednosti znanja. Na znanost se sve više gleda kao na internacionalno poduzeće u čiji program ideja obrazovanje ljudi više ne spada. Činjenica da sveučilišta sa gotovo tisućljetnim iskustvom postupaju sa znanjem u svom restrukturiranju ravnaju se prema najnižim poduzetničkim ideologijama te svjedoče o siromaštvu. Umjesto kritiziranja takvih besmislenosti, mi im se podvrgavamo. Sve to dovodi nas do zaključka da je bolonja bijeda europskog visokog školstva (Liessmann, 2009).

6. Zaključak

Ovim završnim radom prikazano je neoliberalno prestrukturiranje obrazovanja u kontekstu privatizacije sveučilišta, bolonjskog sustava obrazovanja te posljedice tih promjena. Utjecaj neoliberalne ideologije na obrazovanje dovodi do izvrgavanja temeljne funkcije obrazovne institucije, koja se temelji na posredovanju kulture. Obrazovanje uključuje tradiciju, a danas, pod utjecajem ideologije neoliberalizma, škola je prisiljena smanjiti svoje intelektualne zahtjeve te je potrebno da žrtvuje kulturu na račun masovne kulture. Upravo privatizacija, kao najznačajnija reforma neoliberalizma, te naplaćivanje visokog obrazovanja pridonosi selekciji studenata prema mogućnosti pristupu visokom obrazovanju. Sve to, uistinu potkrepljuje tezu kojom Giroux (2009) neoliberalizam naziva najopasnijom ideologijom današnjice. Sveučilište postaje drugom vrstom institucije kojom dominira jezik dugovanja i potraživanja, prema logici tržišta.

U sadašnjem, neoliberalnom modelu obrazovanja studenti se sve više žure u stjecanju diplome kako bi se plasirali na tržište, a paradoks je u tome što obrazovanje ima obvezu posredovanja temeljnih kompetencija nužnih za uspjeh na otvorenom tržištu. Stoga, škole postaju uredi za korporacije, a profesori se iscrpljuju u pokušaju da se prilagode "pravilima" koja se brzo mijenjaju. Smisao i cilj novog obrazovnog kapitalizma je proizvodnja i reproizvodnja ljudskog kapitala koji treba donijeti dobit. Obrazovanje se potpuno podvrgava ekonomiji umjesto da bude kulturno dobro te dolazi do toga da ono što se zvalo znanje danas predstavlja ljudski kapital koji se podvrgava stalnoj promjeni, mijenjanju i standardizaciji, a sve to po kriteriju isplativosti. Uz sve što ljudi trebaju znati danas nedostaje snage i sinteze, razlog tomu je upravo promjenjivost i nestabilnost koju je donio neoliberalizam u obrazovanju.

Uvođenje bolonjskog sustava obrazovanja također prikazuje odmak od europske ideje sveučilišta. Stvaranjem jedinstvenog europskog visokoškolskog prostora nekadašnji oblici profesionalne izobrazbe postaju zastarjeli. Postavlja se pitanje je li stvaranje jedinstvenog europskog visokog školstva uistinu jedini put uzajamnog priznavanja studija. Sve više, sveučilište se orijentira prema kratkim studijima, čime se izvrgava u suprotnost njegova funkcija koja je uključivala jedinstvo nastave i istraživačkog rada. Kratkim studijima povećat

će se broj diploma, ali će razina znanstvenosti opasti, pa će obrazovanje postati skuplje i trajat će duže. Upravo logika bolonjskog sustava obrazovanja pogoduje korporacijama koje se sve više „uvlače“ u obrazovni sustav i diktiraju njihov rad.

Privatizacija sveučilišta je dovela do toga da globalno tržište određuje ono što je važno, čemu je potrebno poučavati, a od sveučilišta se očekuje da se bavi znanjem koje ima uporabnu vrijednost, znanjem koje može postići rezultate. Globalizirano društvo se mijenja velikom brzinom, a škola se isprpljuje u pokušaju da odgovori na njegove nestalne potrebe. Prema svemu tome, obrazovni sustav je slab i ranjiv te pokazuje nemoć u obrani od svih sila koje ga opsjedaju i njime vladaju. Upravo ovim završnim radom nastojalo se prikazati negativne posljedice neoliberalnog restrukturiranja obrazovanja te odmak od stvarne, prvobitne svrhe obrazovne institucije. Isto tako, ovim radom, kroz prikaz bolonjskog sustava obrazovanja i uplitanja korporacija u obrazovni sustav, nastojalo se „rasvijetliti“ stvarnost neoliberalne ideologije, u kojoj danas živimo, kojoj se pokoravamo te prihvaćamo kao nepromjenjivu činjenicu.

7. Literatura

Badley, Graham (2009). "Mjesto za govor: sveučilište i akademska sloboda", u: Dražen Katunarić (ur). *Europski glasnik*. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, 277-293.

Beck, Ulrich (2003). *Što je globalizacija?* Zagreb: Novi poredak.

Bloom, Allan (2009). "Student i sveučilište", u: Dražen Katunarić (ur). *Europski glasnik*. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, 325-368.

Derrida, Jacques (2009). "Sveučilište bez uvjeta", u: Dražen Katunarić (ur). *Europski glasnik*. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, 233-265.

Diamant, Carole (2009). "Brod bez kompasa", u: Dražen Katunarić (ur). *Europski glasnik*. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, 207-317.

Giroux, Henry (2009). "Korporativni rat protiv visokog obrazovanja", u: Dražen Katunarić (ur). *Europski glasnik*. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, 431-455.

Harvey, David (2013). *Kratka povijest neoliberalizma*. Zagreb: V.B.Z. d.o.o.

Horvat, Srećko i Štiks Igor (2010). "Pravo na pobunu: uvod u anatomiju građanskog otpora", *Politička misao: časopis za politologiju*, 47(5): 63-90.

Kanić, Sanela (2017). *Neoliberalizam i obrazovanje u kontekstu globalne obrazovne politike*, <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri%3A967/datastream/PDF/view>
(20.8.2020.)

Liessmann, Konrad Paul (2009). *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Lohmann, Ingrid (2009). "Poslije neoliberalizma: Mogu li nacionalno-državni obrazovni sustavi preživjeti "slobodno tržište"?", u: Dražen Katunarić (ur). *Europski glasnik*. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, 415-429.

Lošonc, Alpar, Ivanišević Andrea i Novaković Jelena (2015). "Neoliberalizam u obrazovanju I dinamika znanja", u: Vladimir Katić (ur.). *Univerzitet u promenama*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka, 1-4.

Morin, Edgar (2002). *Odgovori za budućnost*. Zagreb: Educa.

Munch, Richard (2009). "Obrazovanje i znanost između globalne kulture i nacionalnih razvojnih puteva", u: Dražen Katunarić (ur). *Europski glasnik*. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, 369-414.

Readings, Bill (2016). *Sveučilište u ruševinama*. Zagreb: Drugi smijer.

Redeker, Robert (2009). "Križa škole križa je života", u: Dražen Katunarić (ur). *Europski glasnik*. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, 123-139.

Pauković, Davor (2006). "Povijesni razvoj neoliberalizma", u: Davorica Vidović i Davor Pauković (ur.). *Globalizacija i neoliberalizam- Refleksije na hrvatsko društvo*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja, 35-59.